

Rapport Konserveringsavdelingen nr 44/2008

A 327 Grytten kirke. Rauma kommune Konservering av et middelalderkrusifiks

Brit Heggenhougen

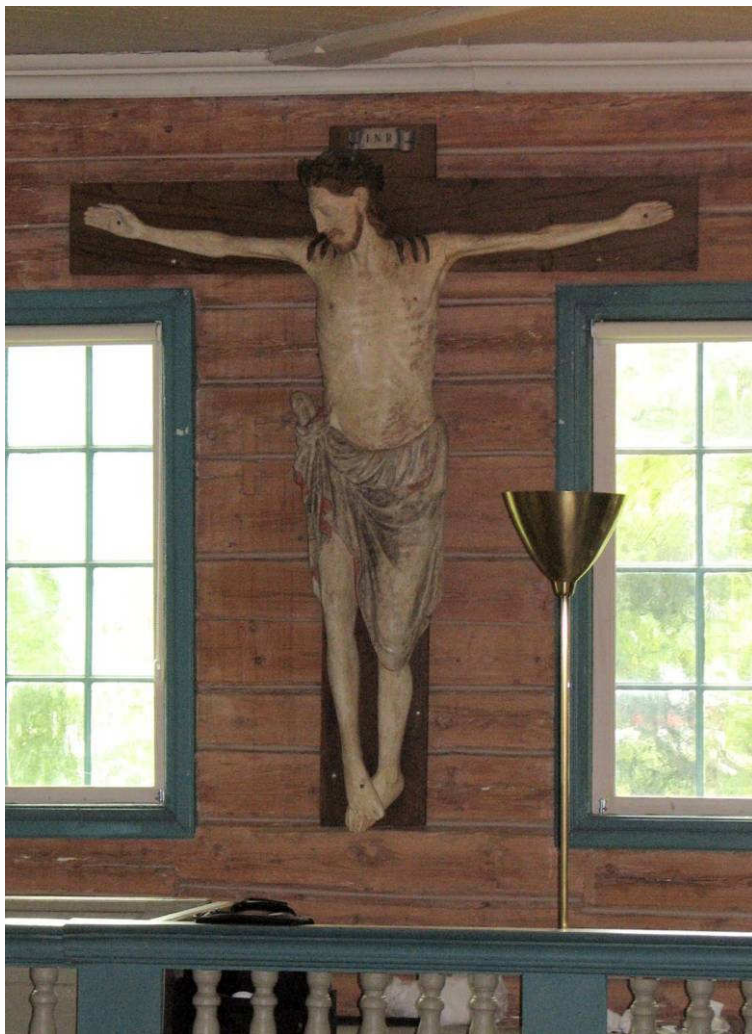

Fig. 1. Krusifikset i Grytten kirke, etter behandling, 2008

INNHold

1. INNLEDNING	4
2 HISTORIKK.....	5
2.1 Datering	
3. ANALYSER OG DOKUMENTASJON.....	5
3.1 Metoder/analyser	
3.2 Fotodokumentasjon	
4. BESKRIVELSE.....	6
4. 1 Kristusfigurens form og farger	
4.1.1 Formbeskrivelse	
4.1.2 Original polykromi	
4.1.3 Sekundære lag	
4.2 Feste av skulptur til kors	
4.3 Feste av krusifikset til veggen	
5. TILSTAND	8
5.1 Tidligere behandlinger	
5.1.1 Dokumentasjon over tidligere behandlinger i Riksantikvarens arkiv	
5.2 Tilstandsbeskrivelse før behandling	
5.2.1 Treverk	
5.2.2 Fargelag	
5.3 Skadeårsaker	
6 BEHANDLING	13
6.1: Behandling	
6.1.1 Rensing	
6.1.2 Konsolidering	
6.1.3 Kitting	
6.1.4 Retusjering	
7. MONTERING	17
8. TILTAK FOR VIDERE BEHANDLING	17
9. KILDER	

1. Innledning

På oppdrag fra Riksantikvaren ble det i perioden 12.-16. september 2005 foretatt en tilstandsregistrering av kirkekunst og kirkeinventar i fem kirker i Møre og Romsdal. Registreringen ble utført av Iver Schonhowd, Riksantikvaren, og Mille Stein, NIKU i forbindelse med planlegging av konserveringsaktiviteter i Riksantikvarens regi¹. Grytten kirke inngikk i den nevnte tilstandsregistreringen. Et middelalderkrusifiks i kirken ble vurdert å være i så dårlig stand at en snarlig behandling ble prioritert høyt. Følgende står i befæringsrapporten: *"Krusifiks fra middelalderen (2. halvdel av 1200-tallet?). Avdekket i 1957. Rester av overmaling. Sekundært kors. Ustabilt malingslag. Løs maling. Mye forsidebeskyttelse fra 1974, og ny forsidebeskyttelse lagt på under befæringen (2005)"*.

NIKU fikk i oppdrag å utarbeide et behandlingsforslag. Krusifikset ble hentet inn til NIKUs atelier i Oslo april 2007, og et forprosjekt ble igangsatt umiddelbart. Etter at forprosjektet var avsluttet, fikk NIKU i oppdrag å konservere og restaurere krusifikset. Krusifikset ble returnert kirken i august 2008. Undersøkelsen og behandlingen av krusifikset er utført av malerikonservatorene Brit Heggenhougen og Agnès Juste Groene.

Korset er nyere, trolig fra 1800-tallet. Det hadde ikke behov for behandling, og korset inngikk derfor ikke i prosjektet.

Fig. 2. Grytten kirke bygget i 1829

I et forprosjekt ble den opprinnelige middelalderpolykromien undersøkt, originale og sekundære deler kartlagt og skadeårsaker vurdert.

Rapporten med oversikt over anvendte materialer og metoder for behandling, fotografier, tegninger og korrespondanse oppbevares i Riksantikvarens arkiv. Fargesnitt og materialprøver oppbevares hos NIKU.

¹ Tilstandsregistrering av kirkekunst og kirkeinventar i fem kirker i Møre og Romsdal. NIKU prosjekt 1561884

2. Historikk

Det sto tidligere en stavkirke i Grytten prestegjeld². Denne ble oppført en gang mellom 1100-1350. Kirken ble revet i 1728 grunnet dårlig vedlikehold³. På grunn av kirkens tilstand var inventaret tatt ut og midlertidig lagret på prestegården. En ny korskirke i panelt tømmer ble bygget og innviet i 1732, og det gamle inventaret ble satt inn. På grunn av store problemer med sandflukt ble det ca 100 år senere bestemt å flytte kirken fra kirkestedet på Grytten og ned til Veblungsnes. Den gamle korskirken ble revet i 1828 og kirken ble bygget opp igjen som en åttekantet kirke på Veblungsnes (fig.2). Tømmeret fra den gamle kirken ble benyttet i tillegg til en del nytt, og det gamle inventaret ble satt inn, deriblant middelalderkrusifikset. Kirken ble innviet i 1829.

I en kortere periode på 1800-tallet var krusifikset lagret på kirkeloftet.⁴ Følgende står i kallsboka fra 1926: "Et gammelt krusifiks er heldigvis i behold og henger nu i kjerka på Setnes"⁵.

2.1 Datering

I arkivalia dateres Kristusfiguren til 1250-1300⁶. Kristusfiguren har karakteristisk formtrekk som er typiske for høygotikken, som tornekrone, lidende ansiktstrekk, hodet er bøyd ned mot skulderen, lendeledet har rike folder med stor knute på hoften, og føttene ligger over hverandre. Figuren er lidende, men ikke så dramatisk som det fremstilles i sengotikken.

3. Analyser og dokumentasjon

3.1 Metoder/analyser

- Krusifiksets originale polykromi og senere tilføyelser ble undersøkt ved hjelp av overflateobservasjoner i mikroskop samt ved undersøkelser av fargesnitt
- Det ble tatt røntgenopptak av begge skulderpartier og begge føtter for å se på sammenføyninger og sekundære tilføyelser
- Tresorten skulpturen er skåret i ble undersøkt visuelt

3.2 Fotodokumentasjon

Krusifikset ble fotografert i fargedias, svart-hvitt og digitalt før behandling, digitalt under behandling og fargedias og digitalt etter behandling. Fargesnitt ble fotografert digitalt.

Fotografier før og etter behandling ble utført av fotograf Birger Lindstad. Fotografier under behandlingen ble utført av NIKU.

² Brodahl, J. "Omkring Grytten kirke" Romsdalsmuseets Årbok 1937, s.1

³ Brodahl, J. "Omkring Grytten kirke" Romsdalsmuseets Årbok 1937. Prest Anders Heiberg beskriver kirken slik: "En gammel stavkirke med tårn uten kors, som formedelst mange års manglende reparationer var så brøstferdig at den truede med nedfald og ei kunde settes i stand." "Besiktigelse av 1727 utdyper dette ytterligere: alle kirkens materialer var forråtnet og ubrukelige".s 5.

⁴ Klungnes, E. red. Grytten kirke 175 år. Åndalsnes 2004, s 44.

⁵ Klungnes, E. red. Grytten kirke 175 år. Åndalsnes 2004, s 44.

⁶ Brodahl, J. "Omkring Grytten kirke" Romsdalsmuseets Årbok 1937

4. Beskrivelse

Krusifiksets originale kors er erstattet med et nyere. Det nye korset består av to enkle bord festet i hverandre på halv ved, og er trolig tillvirket av furu. Bordet som utgjør korsarmene er felt ned i korsstammen, og sammenføyningen er gjort med fire gjennomgående trenagler midt på korsmidten. Korset er malt brun i en ådringsteknikk. Korsstammen på korset er for kort i forhold til vanlig størrelsesforhold mellom figur og kors er på originale gotiske krusifikser.

4.1 Kristusfigurens form og farger

Mål skulptur:	195cm x 170 cm x 40 cm (hxbxd)
Datering:	Ca. 1250-1300
Materialer:	Oljemaling, bladsølv og bladgull på nåletre, antagelig furu
Plassering:	Grytten kirke, Rauma kommune. På galleriet mot nord-øst

Nomenklatur:

I beskrivelsen av figuren er høyre og venstre beskrevet fra figurens høyre og venstre side.

4.1.1 Formbeskrivelse

Den gotiske Kristusfiguren er fremstilt frontalt (fig.3). Figuren henger etter fastnaglede hender, og hodet er bøyd ned mot høyre skulder. Hodet er bekranset med en tornekrone. Ansiktet har et lidende uttrykk. Øynene er lukket, og han har en dyp nyve i pannen. Bena er parallellstilt, føttene er lagt over hverandre og festet med en kraftig nagle til korset. Håret er festet bak ørene og henger ned på skuldrene i lokker. Lendekledet er knyttet med stor knute over høyre hofte, og henger i rike foldekast.

Fig. 3. Krusifikset, etter behandling Foto: Birger Lindstad, 2008

Kristusfiguren er skåret i nåletre, antagelig furu. Den er satt sammen av tre deler; torso og to armer som er tappet hver for seg inn i torsoen. Baksiden er uthult, og på issen er det et hull benyttet som feste av figuren i arbeidsbenk under utskjæringen (fig.4). Noen fingrer og alle tærne er sekundære.

Fig. 4. Hull etter feste av skulpturen i en arbeidsbenk

4.1.2 Original polykromi

Det meste av den originale polykromien har gått tapt med unntak av spredte små fragmenter. Av den originale strukturen er imidlertid mye av grunderingslaget bevart.

Undersøkelse av fragmentene av den originale polykromien viser følgende (fig.5): Hudfargen er lys rosa med mørke røde blodstriper. Restene er imidlertid for få til å avgjøre om det er benyttet modelleringer i hudpartiene. Lendekledets utside er dekket med bladsølv med en varm rødbrun lasur. Føret er rødt, med en tynn svart strek i overgangen mellom utside og før. Tornekronen er grønn med mørke røde blodspor. Hår og skjegg er forgylt.

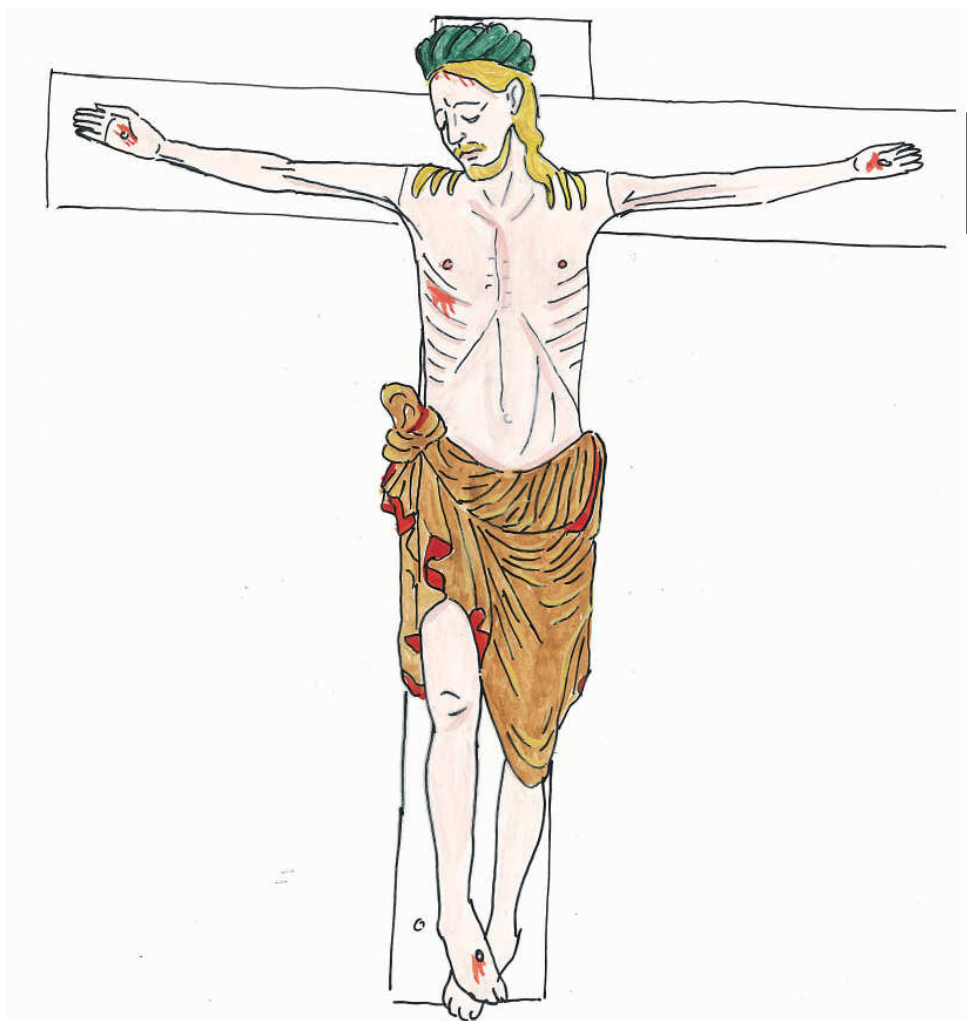

Fig. 5. Akvarell. Original polykromi

4.1.3 Sekundære lag

Skulpturen har hatt tre overmalingslag. Disse ble fjernet under en restaurering i 1957⁷. Overmalingslagene beskrives nærmere under kapittel 5, punkt 5.1 "Tidligere behandlinger".

4.2 Feste av skulptur til kors

Skulpturen er festet til et nyere kors med tre jernnagler, en jernnagle gjennom hver håndflate og en gjennom begge føttene som ligger over hverandre. Det antas at naglene som er benyttet er de originale pga. små spor av originalmaling på overflaten.

4.3 Feste av krusifikset til veggen

Krusifikset var skrudd fast til veggen på galleriet mot nordøst med tre skruer gjennom korset.

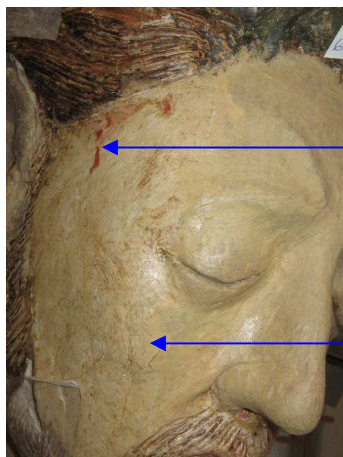
5. Tilstand

5.1 Tidligere behandlinger

Første overmaling⁸

Grågrønn tornekrone, gulbrunt hår og skjegg, lys rosa hudfarge, blek purpurrød lendeklede.

Det meste av figurens originale polykromi var skrapet av og overflaten var påført et okergult sparkellag under overmalingen (fig.6). Årsaken til behandlingen er ukjent. Muligens kan det ha vært mye avskallinger og løstsittende maling på figuren, og dette ble fjernet før ny overmaling. Det er synlige skrapespor ned i grunderingen etter avdekkingen. På den originale grunderingen ligger et tynt, delvis vannløselig lag. (Laget er sekundært da det ligger over alderskrakeleringer.) Lagets funksjon var muligens som et isolasjonslag over den porøse grunderingen før overflaten ble sparklet og malt. Sparklets funksjon var å dekke over alderskrakeleringer, utfall, og ujevnheter etter avskrapningene.

Rest av gulbrunt sparkel under fragment av overmaling

Skrapespor etter avdekking

Fig. 6. Ved hårfestet er rester av gulbrunt sparkel og første overmalingslag

Andre overmaling

Grågrønn tornekrone, gulbrunt hår og skjegg, hvitmalt lendeklede, lys rosa hudfarge.

Tredje overmaling

Grågrønn tornekrone, brunsvart hår og skjegg "gusten grå" hudfarge, okergult lendeklede.

⁷ "Under overmalingen var hele Kristusfiguren overstrøket med en okergul sparkellignende masse". Helland, Odd. Restaureringsrapport, mai 1957. RA's arkiv

⁸ Helland, Odd. Restaureringsrapport, mai 1957. RA's arkiv. Beskrivelsene av hentet fra rapporten

Sekundære endringer av formen

Flere fingre på hendene og deler av føttene er tidligere komplettert (fig.7,8). De sekundære delene er skåret i eik. Kompletteringen av hender og føtter kan ha vært utført som en nødvendig erstatning for tapte deler, men de kan også ha blitt utført som en "forskjønnelse" av skulpturen. Muligens ble krusifikset utbedret med nye deler på figuren og nytt kors utført i forbindelse med at det ble bygget ny kirke i 1829. Hvilken overmaling som hører sammen med kompletteringen av formen og monteringen til et nytt kors er usikkert.

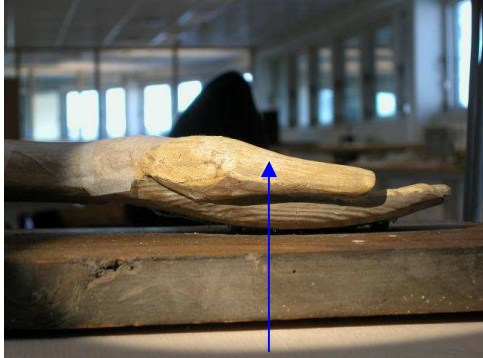

Fig. 7. Sekundær tommelfinger skåret i eik

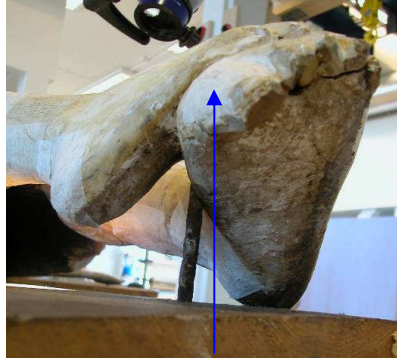

Fig. 8. Sekundært parti på begge føtter, skåret i eik

Restaurering i 1957

I 1957 ble krusifikset restaurert ved Riksantikvarens restaureringsatelier. Tidligere overmalingslag ble fjernet, løs maling festet, utfall kittet og overflaten retusjert. Anvendte materialer ble ikke beskrevet i rapporten⁹ (fig.9).

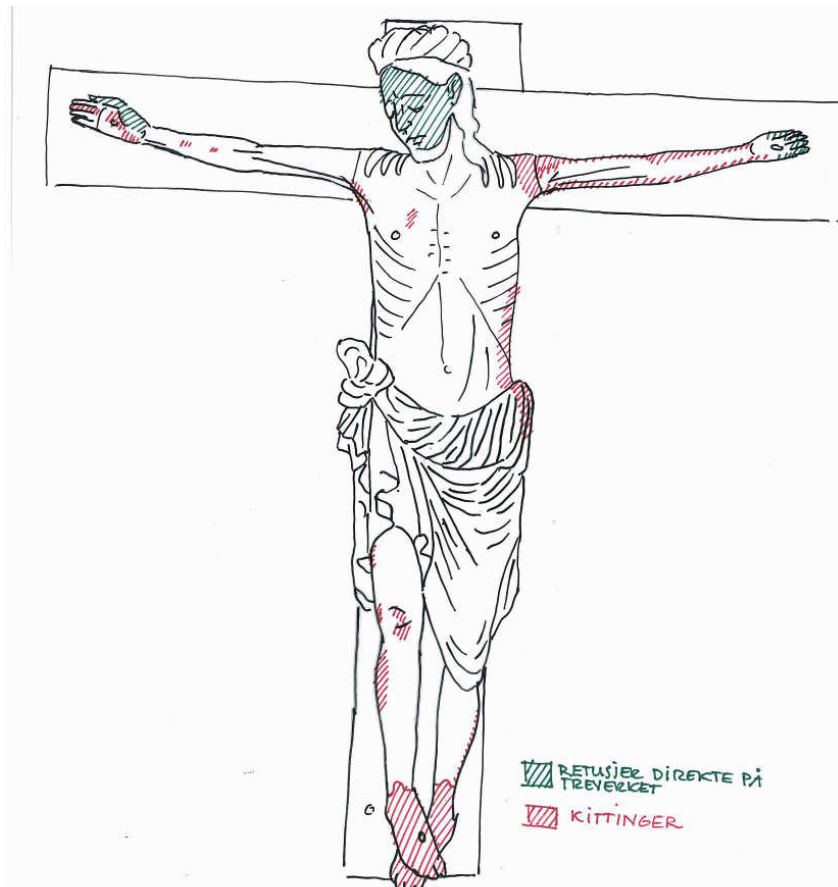

Fig. 9. Skraverte områder viser eldre overmalinger samt kittinger fra behandlingen i 1957

⁹ Helland, Odd. Restaureringsrapport, mai 1957. RA's arkiv

5.1.1 Dokumentasjon over tidligere behandlinger i Riksantikvarens arkiv

1947. Befaringsrapport. Finn Krafft, Riksantikvarens restaureringskonsulent Foreslo at krusifikset skulle sendes inn til behandling. Beskrev følgende: *"Det er dekket av en tykk krittgrunn som er malt med en meget blek lys rød karnasjon og kvitt lendeklede. Disse gamle farger er senere malt over med gråkvitt og okergult lendeklede. Overmalinga lar seg lett fjerne, og de gamle farger og krittgrunnen er godt bevart"*.

1957. Restaureringsrapport. Odd Helland, Riksantikvaren¹⁰.

Kristusfiguren hadde 3 overmalingslag. Den opprinnelige malingen var det var bare noen rester igjen av. *"Kroppsfargen domineres av den fine elfenbenaktige krideringen"*.

Overmaling 1: "En okergul sparkellingnende masse dekket overflaten. Lendekledet hadde en blek purpurrød farge. Fargene var ellers stort sett som overmaling 2".

Overmaling 2: "Naturlig frisk hudfarge. Dråpeformede blodflekker fordelt over hele kroppen, men dog mer konsentrert om sårene. Såret i siden var til venstre. Hår og skjegg var gulbrunt. Tornekronen var grågrønn lik overmaling 3. Lendekledet var kvitmalt".

Overmaling 3: "Hudfargen var gusten grå. Det var malt blodflekker og striper av blod nedover Ansikt, hender og føtter, og fra såret i venstre side. Hår og skjegg var brunsvart. Tornekronen hadde en grågrønn farge. Lendekledet var okergult".

Følgende behandling ble utført:

Overmalingslagene ble fjernet. Løs grundering, "kridering", ble festet. (type konsolideringsmiddel er ikke beskrevet). Utfall ble kittet, "kridert igjen", men ikke fylt helt jevnt med det gamle. Kittingene ble retusjert i samme tone som grunderingen ellers. De mest sjenerende sparkelflekker ble retusjert. Retusjeringsmediet er ikke beskrevet, men undersøkelsene viser at det ble benyttet vannbasert maling på kittingene og oljebasert maling på de gulbrune sparkelrestene.

Venstre halvdel av ansiktet og de sekundære fingrene ble ikke kittet. *"Den brungule fargen fra første overmaling får stå"* (henviser muligens til malingen i ansiktet).

1977. Befaringsrapport. Tone Olstad, Riksantikvaren¹¹.

Store oppskallinger på overflaten ble forsidebeskyttet med gelatin og japanpapir. Anbefalte at krusifikset skulle tas inn til behandling.

2005. Befaringsrapport. Mille Stein, NIKU¹²

Forsidebeskyttelse i forbindelse med tilstandsregistrering av kirkekunst og kirkeinventar i fem kirker i Møre og Romsdal i 2005. I NIKUs rapport etter tilstandsregistrering utført i samarbeid med Riksantikvaren ble det påpekt at krusifikset er i svært dårlig og ustabil tilstand og at det trenger behandling snarest.

¹⁰ Helland, Odd. Restaureringsrapport, mai 1957. RA's arkiv

¹¹ Olstad, Tone. Befaringsrapport, 9.sept. 1977. RA's arkiv

¹² Stein, Mille. Befaringsrapporter med tilstandsregistrering av kirkekunst og kirkeinventar i fem kirker i Møre og Romsdal. RA's arkiv

5.2 Tilstandsbeskrivelse før behandling

5.2.1 Treverk

Tilstanden til treverket er god, og sammenføyningene og de sekundære innfellingene er stabile.

5.2.2 Fargelag

Det meste av originalt fargelag har gått tapt, men de få restene som er bevart sitter godt til grunderingslaget. Det er lite igjen av imitasjonsforyllingen av bladsølv med rødbrun lasur på lendekledets utside. Svært lite av lasuren er bevart, men noe mer av sølvfolien. Denne har korrodert.

Figuren var støvete, og mye skitt og støv hadde lagt seg på oversiden av armene, tornekrone og issen.

Rester av et gult sparkellag som var trukket ned i krakeleringer ble retusjert i 1957. Retusjene som var utført i olje hadde nå gulnet noe.

Det var stedvis store materialutfall, både ned i grunderingslaget og ned til bart treverk. I tillegg var det en god del løse partier mellom grunderingslaget og treverket. Skadeområdene ble registrert og forsidebeskyttet både i 1977, i 2005 og før transport fra kirken i 2007 (fig.10,11). Forsidebeskyttelsen besto av japanpapir og gelatin.

Fig. 10,11. Hodet og lendekledet er nesten helt dekket med forsidebeskyttelse grunnet løs maling før transport

Det ble foretatt flere store kittinger under restaureringen i 1957¹³. De største befinner seg langs oversiden av begge armer, langs sidene på overkroppen, i armhulene, på sidene av leggene og på høyre kne (fig.12 a,b,c,d). Kittingene var retusjert med vannbasert maling,

¹³ "Der hvor krideringen var falt av ble det kridert igjen, men ikke fylt helt jevnt med det gamle". Helland, Odd. Restaureringsrapport, mai 1957. RA's arkiv

trolig gouache¹⁴. Senere hadde det oppstått enkelte sprekker langs overgangen mellom kittingene og originale lag, og det var også en del løse områder på kittingene.

Fig. 12 a,b,c,d. Kittinger langs øvre del av armene, langs overkroppen, i armhulene og skuldre og føttene

Hele venstre side av ansiktet var tidligere overmalt med en gul oker maling. Laget ble ikke fjernet i 1957 (fig.13). I rapporten står følgende: "*Den brungule fargen fra første overmaling får stå.*", og det antas at det henvises til overmalingen i ansiktet. Renseprøver viste at det lå små originale rester under laget.

5.3 Skadeårsaker

Opp- og avskallingsskadene i malingen skyldes hovedsaklig klimabelastninger. Krusifikset har blitt flyttet på flere ganger. Det har hengt i tre kirker og det har også vært lagret midlertidig på prestegården og trolig også på kirkeløftet (se historikk, s.4). Dette betyr at det har vært oppbevart under varierende klimatiske forhold. Varierende klima i kirkene mht. relativ fuktighet og temperatur har medført dimensjonsforandringer i treverket. Det tykke grunderingslaget har med tiden mistet evne til å følge treets bevegelser og løsnet fra underlaget.

¹⁴ "Den nye krideringen ble malt så den fikk samme tone som den gamle". Helland, Odd. Restaureringsrapport, mai 1957. RA's arkiv

6. Behandling

6.1.1 Rensing

Skitt

Løst skitt og støv ble renset av med tørr pensel. Resten ble renset av med deionisert vann på bomull.

Overmaling

Overmalingen på venstre halvdel av ansiktet ble fjernet for å frilegge de originale restene under. Laget ble renset av med en blanding av cyclohexan og toluen (1:1) (fig 13,14).

Fig. 13. Under rensing av overmalingslag

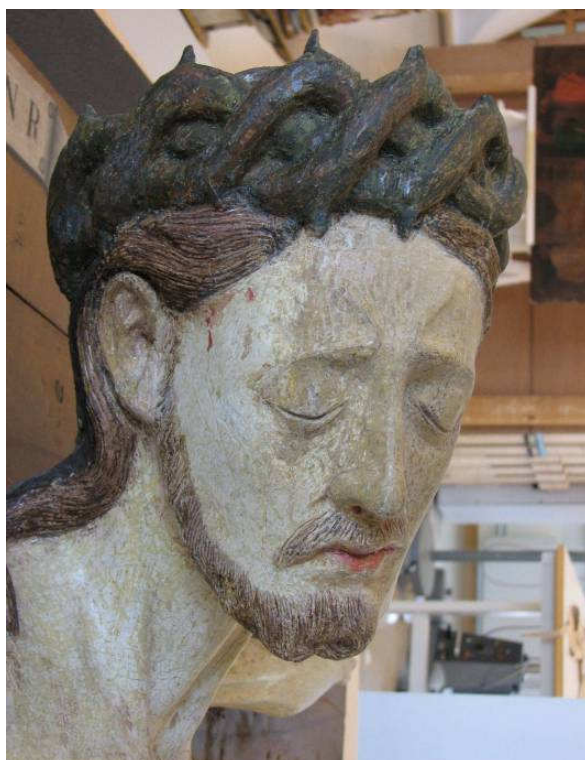

Fig. 14. Overmaling i ansiktet fjernet og skader kittet og delvis retusjert

6.1.2 Konsolidering

Forsidebeskyttelsen av japanpapir og gelatinlim ble fjernet etter hvert som skadene ble behandlet. De enkelte flakene med papir ble løst ved lett fukting med vann og deretter løftet forsiktig av. Skadene ble konsolidert med Lascaux Medium for Consolidation (LMK)¹⁵ i destillert vann i forholdet 2:1. Limet ble fylt inn i oppskallingene med spisspensel og malingen ble lagt ned med hjelp av en varmeskje. Limet måtte i visse tilfeller påføres i flere omganger for å få nok lim til å feste det tykke grunderingslaget (fig.15).

¹⁵ Dispersjon: vann/akryl co-polymer.

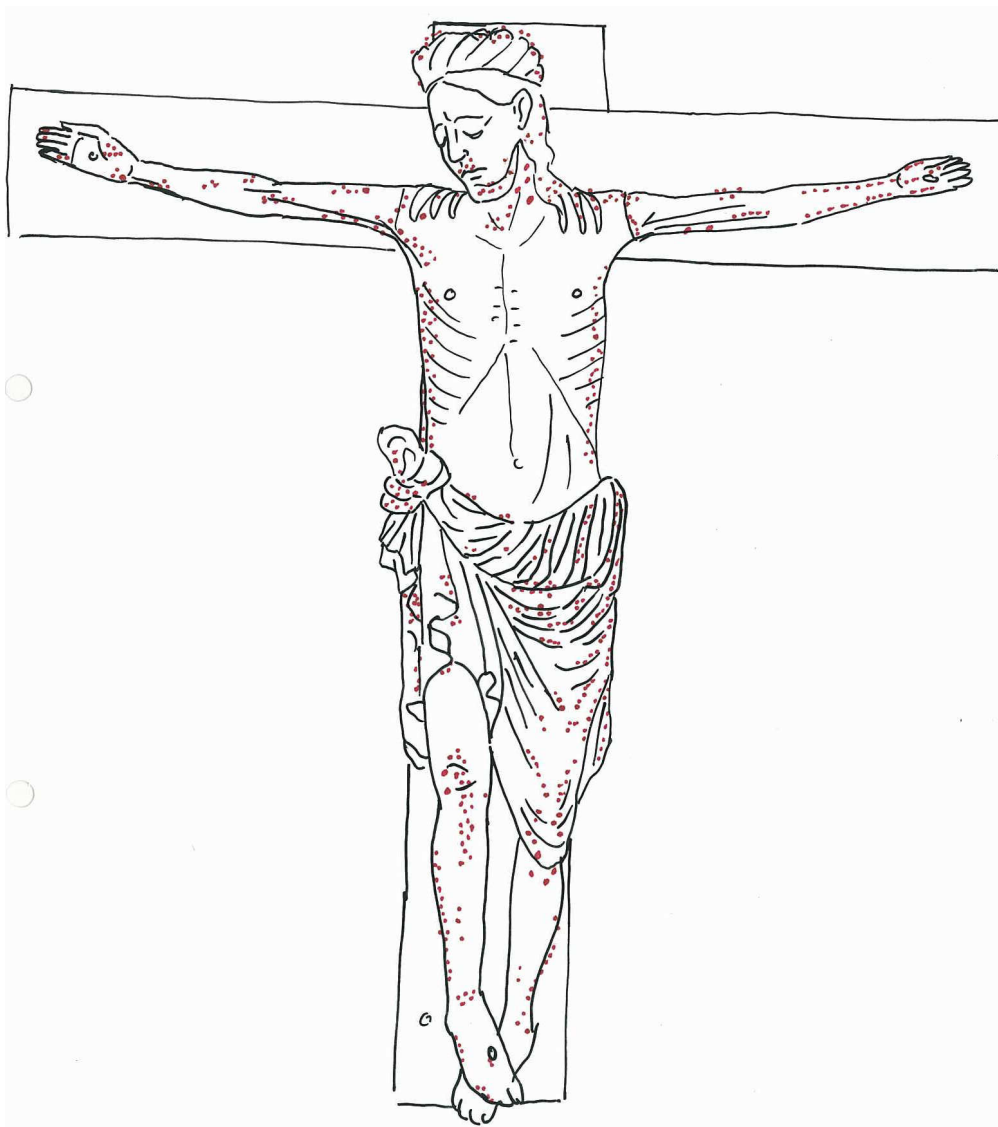

Fig. 15. Markerte områder ble konsolidert med LMK

6.1.3 Kitting

En del av formdetaljingene på figuren var slutført i grunderingslaget som derfor stedvis ligger tykt. Større materialutfall gjennom grunderingslaget og ned til treverket danner dype krater, noe som medførte at formen ble brutt opp (fig.16). Utfallene ble kittet opp med Modostuc (fig.17, 18, 20) i nivå med den omgivende overflaten.

Fig. 16. Utfall på høyre kne

Fig. 17. Utfall delvis kittet og retusjert

Fig. 18. Skader kittet

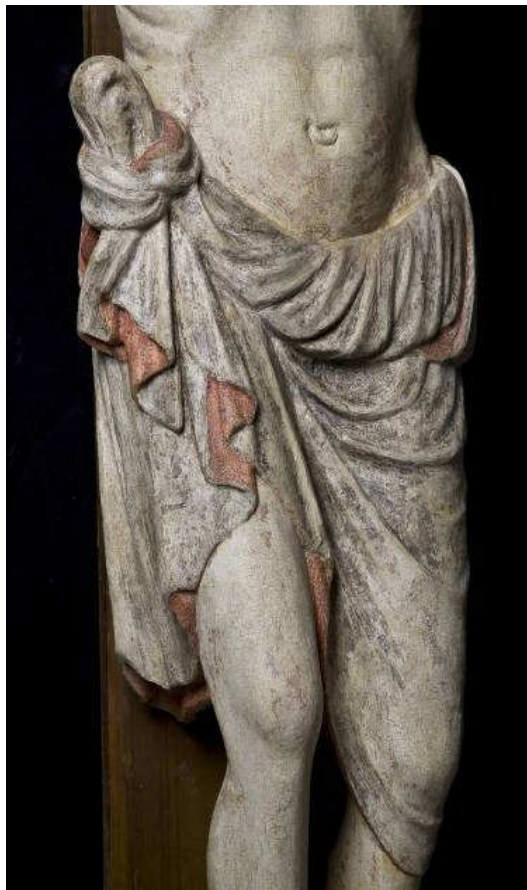

Fig. 19 Skadene retusjert

Kittingene fra 1957 var *"..ikke fylt helt jevnt med det gamle"* ifølge Odd Hellands rapport. I 2008 ble det kittet i overgangen mellom original grundering og 1957-kittingene der det var nødvendig for formens lesbarhet (figur 18, 20).

Fig. 20. Skader og overganger kittet

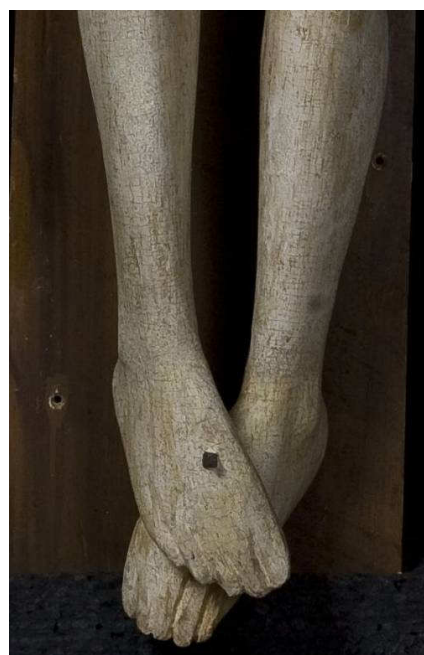

Fig. 21. Nye og eldre kittinger retusjert

6.1.4 Retusjering

Til retusjeringen ble det brukt gouache farger (vannbasert maling). Eldre og nye kittinger ble retusjert (fig.19 og 21) og mørknete retusjer fra 1957 ble korrigeret. Venstre del av ansiktet der overmalingen var renset av ble retusjert, dette for å få en bedre tilpasning til figurens hudfarge ellers og for å få fram ansiktsformen bedre (fig.22). Retusjene ble ikke isolert.

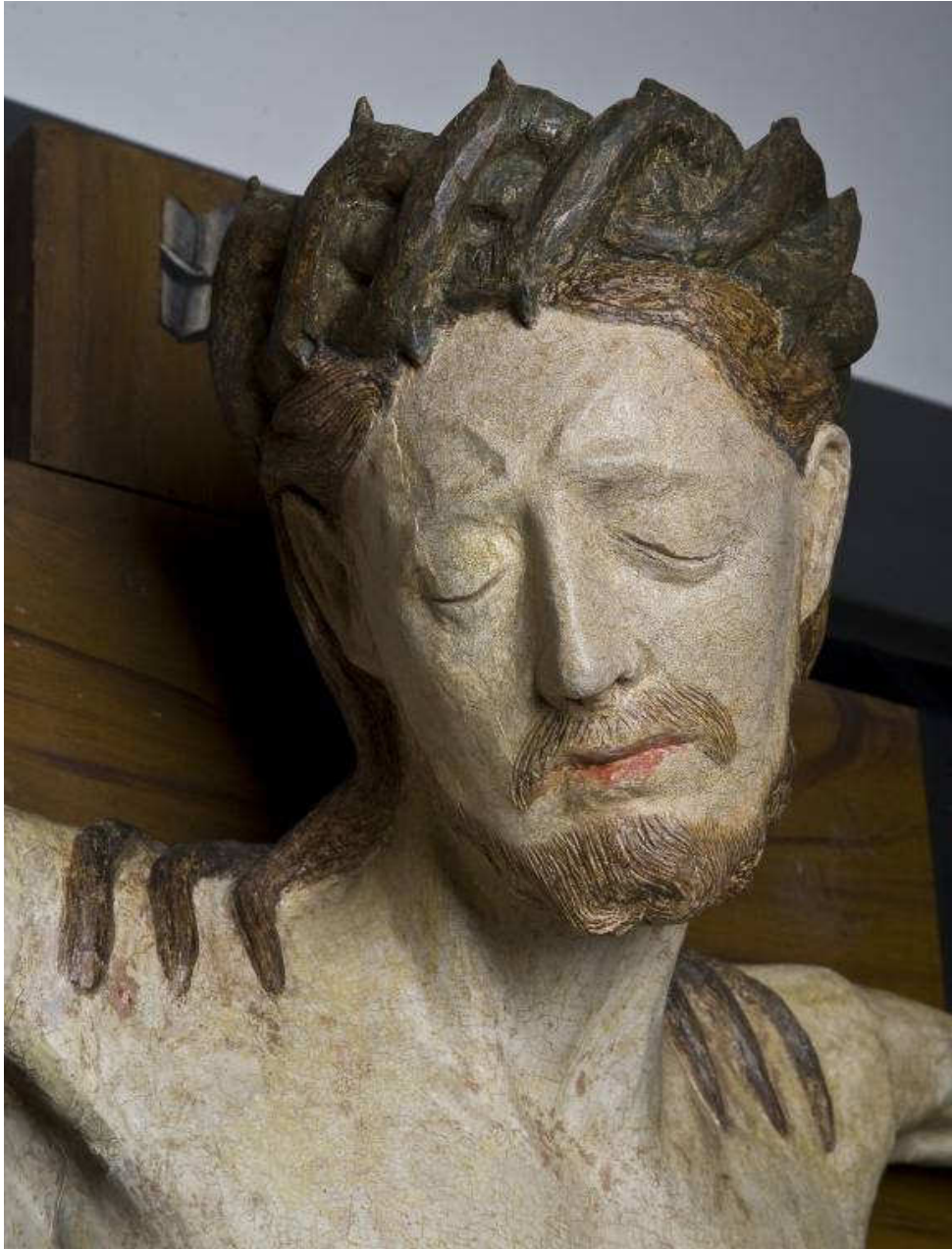

Fig. 22. Ansiktet ferdig retusjert. Foto: Birger Lindstad 2008

7. Montering

Remontering

Krusifikset ble i august 2008 hengt tilbake på samme plass som tidligere, mellom to vinduer på galleriets nordøstre vegg. Krusifikset ble skrudd til veggen med tre lange skruer. Det ble benyttet de samme skruehullene i korset som tidligere. Skruehullene ble deretter kittet med Modostuc og retusjert i korsets brune farge med gouache.

8. Tiltak for videre bevaring

Det er viktig at klimaet i kirken holdes stabilt. Blir det store klimavariasjoner kan det ikke utelukkes at maling løsner fra treverket igjen.

Krusifikset henger på galleriet i en høyde som er tilgjengelig for berøring. Det står benker under krusifikset, og passasjen foran er smal. Det er derfor viktig med fysisk hindring ved bruk av tauverk mellom vegg og rekkverk på hver side av krusifikset for å forhindre passasje i området, dette for å hindre mekanisk skade og tap av malingslag.

Krusifikset skal ikke rengjøres eller støvtørkes. Alt arbeid med krusifikset må utføres av profesjonelle konservatorer.

NIKU anbefaler at overflaten ses over jevnlig av kirketjener. Oppdages nye skader må Riksantikvaren kontaktes umiddelbart.

9. Kilder

Brodahl, J. "Omkring Grytten kirke" Romsdalsmuseets Årbok 1937

Klungnes, E. red. Grytten kirke 175 år. Åndalsnes 2004

Tilstandsregistrering av kirkekunst og kirkeinventar i fem kirker i Møre og Romsdal. NIKU prosjekt 1561884

Upublisert arkivalia i Riksantikvarens arkiv